

СТРУКТУРА ПОСІВНИХ ПЛОЩ ЯК ФАКТОР СТАЛОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Д.В. Шиян, д. е. н., доцент*, О.А. Богданович, викладач**

*Харківський національний аграрний
університет ім. В.В. Докучаєва

**Харківський національний технічний університет
сіського господарства ім. Петра Василенка

Формування поняття сталого розвитку пов'язується з визначенням поняття «екорозвиток», яке було сформулювало Морісом Стронгом - Генеральним секретарем Першої Всесвітньої конференції по зовнішньому середовищу в Стокгольмі в 1972 р. У даному випадку під екорозвитком розуміється екологічно орієнтований соціально-економічний розвиток при якому зростання благополуччя людей не супроводжується погіршенням середовища проживання та деградацією природних систем [1, с.78]. В той же саме час є всі підстави розглядати В.І. Вернадського як того науковця, праці якого сформулювали підвалини цієї концепції і які знайшли своє віддзеркалення в його біосферній та ноосферній теорії.

Про значний інтерес дослідників до проблем екологічної економіки свідчить і значна кількість публікацій з даної проблеми, яка мала місце протягом останніх десятиліть [2, с.41].

Щодо еколого-економічної проблематики сільського господарства, то необхідно зазначити, що в 70-80-ті роки минулого століття починають розгортатися дослідження в Харківському сільськогосподарському інституті ім. В.В. Докучаєва (нині Харківський НАУ ім. В.В. Докучаєва). Одним із результатів, які були отримані під час їх виконання, стало формулювання положення, згідно з яким при побудові ефективної системи природокористування необхідно мати достатньо точну кількісну оцінку впливу виробництва у трьох таких сферах: 1) здоров'я людей; 2) умов функціонування екологічних систем; 3) стан суспільного і особистого майна [3, с.27].

Дане положення було логічним продовженням і подальшим

розвитком концептуальної установки відомого дослідника у сфері економічних проблем природокористування П.Г. Олдака. Він наголошував на необхідності при визначенні ефективності виробництва не обмежуватися виміром відношення отриманого ефекту (вартості продукту або суми прибутку) до величини обумовивших його витрати (поточним витратам або авансованим коштам). «Поряд з витратами на створення продукту, - підкреслював він, - все більшого значення набувають витрати на подолання наслідків забруднення оточуючого середовища. Їх можна було б визначити як відтворювальні витрати» [4, с.116].

При всій функціональності даного положення все ж воно не позбавлене певної однобічності. Негативний вплив виробництва пов'язується тільки із забрудненням навколишнього середовища. Безумовно, це дуже важливий чинник негативного впливу на стан природного середовища. Але ж небажані результати у його зміні можуть викликатися і великою сукупністю інших чинників. Наприклад, для сільського господарства особливе значення має вміст гумусу у ґрунті.

Але такому висновку передувала поява однієї за одну працю, в яких підкреслювалася потреба при управлінні розвитком економіки, враховувати необхідність охорони навколишнього середовища, ефективності використання природних ресурсів. Акценти при цьому були різними і по-різному розставлялися. Так, М.Т. Мелешкін, О.Г. Зайцев і Х. Марінов вважали за необхідне започатковувати нову науку – «Економіка середовища» як історичну основу управління виробництвом [5, с.6]. Але і за цієї умови вони підкреслюють: оточуюче природне середовище не може бути визначаючим фактором суспільного розвитку [5, с.8].

К.Г. Гофман наголошував на тому, що удосконалення методології управління окремими параметрами якості оточуючого середовища слід вважати обов'язковою складовою управління природним середовищем як єдине ціле. При цьому на особливу увагу, вважає він, заслуговує забруднення природного середовища [6, с. 12].

Основна увага проблемам забруднення зосереджена також у колективній монографії «Эколого-экономические аспекты охраны почв Украинской ССР», підготовленій науковцями Ради з вивчення продуктивних сил України [7]. Автори монографії виходили з того, що існують дві основні проблеми охорони земель. Перша з них полягає в охороні від виснажування, поновлення і відтворення земель, необхідних для існування людського суспільства і його виробничої сфери. Друга проблема – це охорона земель від забруднення відходами

промислового виробництва, тобто забезпечення збереження якості ґрунтів, що може суттєво впливати на їх біопродуктивність, створювати умови для збереження здоров'я людини, його відпочинку, задоволення естетичних потреб [6, с.13].

Погоджуючись з таким поділом, разом з тим вважаємо за необхідне поставити ряд питань, для виникнення яких дають підстави матеріали, які містяться в монографії. Так, зазначається, що забруднення ґрунтів автотранспортом у деяких країнах за масштабами перевищило забруднення промисловістю, включаючи енергетику [6, с.11]. З цим обов'язково слід рахуватися.

З позицій розвитку сільськогосподарського виробництва є всі підстави виділити в окремих напрям охорони ґрунтів запобігання їх знищення як умови розвитку рослин у силу різних причин. На один з них постійно вказується – це відведення територій для потреб промислового і житлового будівництва, а також будівництва доріг, застосування відкритого способу добування корисних копалин [6, с.11].

Філософським проблемам взаємодії суспільства і природи присвячена монографія С.М. Соломіної [8]. Одне із завдань, яке вирішувала автор, полягало у визначенні суті терміна «глобальні проблеми», а також їх складу. Вона виходила з того, що глобальними слід вважати ті законодавчі проблеми, сферою діяльності яких є планета в цілому [8, с.88]. До їх числа вона віднесла такі: війни та миру, енергетичну (ширше-сировинну), екологічну, ліквідацію голоду і небезпечних хвороб, демографічну, освоєння багатств Світового океану, а також космічного простору. Слід зазначити, що існують й інші підходи до визначення переліку глобальних проблем.

Розораність українських територій – глобальна проблема з точки зору екології для сільського господарства. Загальновизнано, що площі ріллі потрібно зменшувати, переводячи мільйони гектар у кормові угіддя та заліснюючи [9]. Можна вважати оптимальним, коли відношення дестабілізуючих факторів (рілля, сади) до стабільних (природні кормові угіддя, ліси, лісосмуги) не перевищує одиниці. Це означає, що розораність території для степової зони повинна становити 40-50%. Також відмічається, що за дослідженнями науковців і практиків, в умовах причорноморських областей нашої країни питома вага зернових культур у загальній посівній площі сільгоспідприємств не повинна перевищувати 55% [10]. Що стосується лісостепової зони, то НААН також розробила рекомендації щодо оптимальної структури посівних площ для кожної з областей [11]. Нами було проаналізовано, як дані пропозиції по Харківській області співвідносяться з реальною ситуацією (табл. 1.).

Таблиця 1

Науково обґрунтований та фактичний склад посівних площ в
Харківській області, тис. га

Культури	Оптимальна площа	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Всього посівна площа	1653,6	1595,2	1576,93	1430,2
Зернові, всього	899,2	978,3	947,5	677,4
у. т ч. озимі	481,1	482,7	481,7	212,2
з них пшениця	458,5	470,9	459,1	202,6
жито	22	7,9	12,9	6,1
ячмінь	1	3,9	9,8	4
ярі зернові	415,7	495,6	465,8	464,7
з них ячмінь	213,3	266,2	288,2	238,9
овес	14	18,1	16,2	8,9
зернобобові	21	13,1	23,1	29,5
гречка	21,2	23,2	19,2	15,3
просо	11,8	8,7	7,1	7,7
кукурудза на зерно	73,4	150,1	104,5	156,2
технічні всього	288,2	393,3	407,6	521,8
з них буряки цукрові	27,9	27,9	24,1	30,5
соняшник	180	326,4	344,1	434,7
соя	24,2	24,6	29,5	54,9
ріпак ярий	0,6	0,5	0,3	1,2
ріпак озимий	5,5	13,9	9,6	0,5
картопля і овочі всього	137,7	107,4	105,5	103,8
з них картопля	97,7	78,3	77,4	74,9
овочі	36	29,1	28,1	28,9
кормові всього	328,5	116,2	116,33	127,2
з них кукурудза на силос	141	43,2	42,23	54,1
багаторічні трави	86,6	50,3	46,7	40,9
однорічні трави	81,1	22,7	27,4	32,2

Джерело: розраховано за даними щорічника «Збір урожаю сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду в регіонах України» за 2008-2010 рр. [49].

Як свідчать наведені дані у динаміці структури посівних площ Харківської області мають місце кілька системних проблем. Одна з них полягає в тому, що поступово відбувається скорочення самих

посівних площ. За три роки, що аналізуються воно становило 165 тис. га. Крім того, значно зменшилися посівні площі під зерновими. При оптимальній величині у 899,2 тис. га. вони становили лише 677,4 тис. га, хоча ще у 2008 р. дорівнювали 978,3 тис. га. Ще одна з проблем стосується значного зростань площ, зайнятих соняшником. У 2010 р. цей показник становив 434,7 тис. га, або 30,1% від всієї посівної площі, тоді як у 2008 р. – 326,4 тис. га. При цьому, оптимальною для Харківської області вважається площа – 180 тис. га. Подібна ситуація є свідченням значного порушення системи сівозмін у господарствах та відсутності державного контролю за цією проблемою. Також має місце значне відхилення від науково обґрунтованих норм за величиною посівних площ під кормовими культурами. Це, безумовно, пов'язане в першу чергу із занепадом галузі тваринництва. Однак, так чи інакше, це суттєво впливає на здатність господарств до відновлення родючості ґрунтів. З метою оцінки рівня відхилень структури посівних площ у конкретних господарствах від науково обґрунтованих норм нами було вирішено запропонувати комплексний показник сталості використання посівних площ. В його основі лежить використання комплексної методики оцінки діяльності підприємства [12]. Слід підкреслити, що комплексні оцінки доволі часто використовуються при проведенні досліджень різних об'єктів, зокрема інвестиційної привабливості, конкурентоспроможності [13,14]. Основні етапи даної методики такі. На першому етапі здійснюється підбір системи показників, які будуть використовуватися для оцінки проблеми. У даному випадку показниками є питома вага окремих культур у структурі посівів. Нами було вирішено взяти дані за найбільш важливими для сільськогосподарських підприємств Харківської області культурах, а саме пшениця озима, пшениця яра, кукурудза на зерно, соняшник, ріпак озимий, цукровий буряк. Їх питома вага в структурі посівних площ дорівнювала у 2010 р. 82%. Таким чином, вони значною мірою віддзеркалюють реальну ситуацію з використанням сільськогосподарських угідь у всіх підприємствах.

На другому етапі проводиться стандартизація показників, відносно нормативів їх значень. Нормативними в даному випадку є питома вага обраних культур у структурі їх посівних площі. Згідно з вищевикладеними рекомендаціями НААН для Харківської області стандартизоване значення визначається за формулою:

$$x_i = \frac{a_i}{n_a} \quad (1),$$

де: x_i – стандартизоване значення i -показника; n_a – нормативна величина показника; a_i – значення i -показника.

Мета проведення стандартизації показників є приведення їх до співставного розміру. Чим ближче даний показник до оптимального, тим ближче його значення повинно наближатися до 1.

На третьому етапі здійснюється розрахунок загальної рейтингової оцінки фінансового стану підприємства за формулою:

$$R = \sqrt{\sum (1 - x_i)^2} \quad (2),$$

де: R – комплексний показник сталості використання посівних площ підприємства.

Комплексний показник сталості використання посівних площ підприємства в ідеальному варіанті повинна дорівнювати нулю. Чим більше відрізняється дане значення, тим відповідно більше значення показників відрізняється від оптимальних.

Апробація методики, що пропонується була здійснена за даними сільськогосподарських підприємств Харківської області. Загальна сукупність яких становила 489. В результаті здійснених розрахунків були отримані такі результати (табл. 2.)

Таблиця 2

Розподіл сільськогосподарських підприємств Харківської області за комплексним показником сталості використання посівних площ у 2010 р.

Групи за комплексним показником сталості використання посівних площ	Кількість підприємств	Середня величина комплексного показника
до 2,5	98	2,26
2,51-3	54	2,75
3,01-3,5	46	3,28
3,51-4,0	56	3,75
4,1-4,5	75	4,21
4,51-5,0	74	4,72
5,1-7,50	50	6,01
більш 7,5	36	12,42
В середньому	489	7,56

Джерело: власні розрахунки.

Таким чином, як свідчать наведені дані, 98 підприємств входила до групи з рівнем комплексного показника сталості використання посівних площ до 2,5. У той же саме час у 36 підприємств його величина була більша за 7,5. Зразу виникає питання: чи існує певий економічний механізм, який впливає на відмічені нами процеси? Для

відповіді на нього було вирішено дослідити як залежить рівень рентабельності виробництва та величина отриманого комплексного показника сталості використання посівних площ (рис. 1).

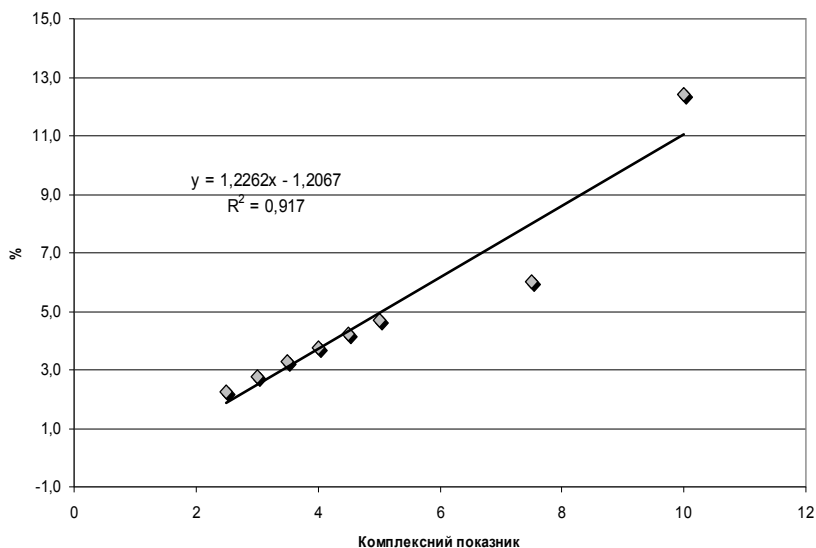

Рис. 1. Залежність між комплексним показником сталості використання посівних площ та рівнем рентабельності виробництва окремих культур в Харківській області у 2010 р.

Джерела: власні розрахунки.

Наведені на рис. 1. дані дають підстави зробити висновок, що залежність між показниками існує і носить май же прямий характер. Найбільший рівень рентабельності був відмічений у останніх групах, з найбільшим рівнем комплексного показника сталості використання посівних площ. Таким чином, має місце відхилення комплексного показника від оптимального саме під впливом фактора рентабельності. За цих умов державна політика повинна бути спрямована на те, що адміністративно, або через економічні механізми заохочувати виробників до розширення посівних площ тих культур, які дозволять покращити баланс гумусу та підвищити сталість виробництва.

Література

1. Социально-экономический потенциал устойчивого развития: учебник / под. ред. проф. Л.Г. Мельника и проф. Л. Хенса. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2007. – 1120 с.
2. Соціально-економічні та фінансові проблеми сталого

сільського розвитку: монографія / [Є.В. Мішенін, Р.П. Косодій, В.М. Бутенко]; за ред. д.е.н., проф. Є.В. Мішеніна. – Суми: ВВП «Мрія – 1» ЛТД, 2009. - 310 с.

3. Шиян В.И. Экономические проблемы оптимизации использования ресурсов биосферы в сельском хозяйстве / В.И. Шиян // Харьк. с.-х. ин-т им. В.В. Докучаева.-Харьков – 1979. - 39 с.

4. Олдак П.Г. Научно-технический прогресс и границы экономического анализа / П.Г. Олдак // Мировая экономика и международные отношения. – 1971. №8. - С.109-117.

5. Мелешкин М.Т. Экономика и окружающая среда. Взаимодействие и управление / М.Т. Мелешкин, А.П. Зайцев, Х. Маринов. – М.: Экономика, 1979. – 207 с.

6. Охрана окружающей среды (модели управления чистой природной среды). / Под ред. К.Г. Гофмана и А.А. Гусева. – М.: «Экономика», 1977. 231 с.

7. Цемко В.П. Эколого-экономические аспекты охраны почв Украинской ССР / В.П. Цемко, И.И. Гурин, И.К. Головач и др. – К.: Наукова думка, 1980. – 181 с.

8. Соломина С.Н. Взаимодействие общества и природы : (Филос. пробл.) / С.Н. Соломина - М.: Мысль, 1983. - 252 с.

9. Дієсперов В.С Земля як головний природний ресурс сільських територій і України / В.С. Дієсперов // Економіка АПК. - 2010. - №9. – С.102-109.

10. Червен І.І. Основні напрямки оптимізації обсягів виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції / І.І. Червен, О.В. Шибаніна // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2007. – №2(40) – С. 3-10.

11. Третяк А.М. Питання стратегії розвитку сільських територій / А.М.Третяк // Розвиток аграрної економіки в Україні та її завдання в умовах освоєння ринкової системи господарювання: матеріали Восьмих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, Київ, 20-21 червня 2006 р./ ред. кол.: П.Т. Саблук та ін. – К.:ННЦ «ІАЕ», 2006. – С.344-345.

12. Шиян Д.В. Комплексна оцінка фінансового стану галузей економіки / Д.В. Шиян // Фінанси України. – 2002. - №2. – С.54-62.

13. Гудзинський О.Д. Комплексна оцінка інвестиційного клімату сільського господарства районів Вінницької області з використанням теорії нечіткої логіки / О.Д. Гудзинський, С.В.Козловський, Ю.В.Герасименко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2007. - №4 (43). – С. 28-37.

14. Червен І.І. Щодо методичних аспектів оцінки ефективності

функціонування продовольчого підкомплексу АПК / І.І. Червен, О.В. Шибаніна // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2007. – №4 (43). – С. 20-27.